

**ANTONIO DE TRUEBA ETA AITA
JOSE MARIA ESTEFANIARI OMENALDIA**

Bilbo, 1989-XI-24

**ANTONIO DE TRUEBA
ETA J.M. ESTEFANIAREN OMENEZ**

Bilbo, 1989-XI-24

Jean Haritschelhar

Euskaltzainburuaren sarrera hitzak

Bilbon gaudenez gero ohoratu nahi ditugu bi Bizkaitar bakoitza bere modura Euskal Herriaren eta euskal kulturaren maitasuna erakutsi dutelakotz.

Badu orai 100 urte zendu zela Antonio de Trueba bizkaitar idazle ezaguna. Bizkaiko kronista eta artxibaria izanez bere bizian ukan du bere sortherriaren ezagutzeko behar ziren ahaltasunak. Baina historialari baino ipuin idazle trebea izanen da. Alabaina erromantizismoari esker “couleur locale” edo tokiko itxurari kasu emanen zaio. “Costumbrismo” deitzen den literatura korrontean sartzen da Mesonero Romanos, Estebanez Calderón, Larra, Fernán Caballero eta Bécquer anaien (bat idazlea, bertzea margolaria) ondoan. Eman digu, erdaraz, joan den mendeko Bizkaiaren itxura ederra, kantatzen duelarik Bizkaia bere herri maitea elaberri, ipuin eta maitasunez beteak diren olerkietan.

Truebaz mintzatuko zaigu Jose Antonio Arana Martija erakutsiz zer izan den Antonio de Trueba-ren euskaltzaletasuna.

Antonio de Trueba zendu zen urte berean, beraz duela orain 100 urte sortu zen hemen Bilbon gutxik ezagutzen duten baina gerla aurreko euskal literaturan eragin handia izan zuen Aita Estefania. Poeta izaitez gainera olerkari hezitzaile, gidari eta maisu izan zen: Orixerren, Zaitegiren, Ibiñagabeitiaren, Lauaxetaren eta bertze jesuita gazte askoren. Literatura irakasle trebea eta antzetsua izan zen Loiolako eta gero Belgikako (Tournai-ko) jesuita gazteen etxean.

Patxi Altunarenganik jakinen dugu egiazki zer izan den Aita Estefaniaren eguneroko lan izkutuaren eragina bereziki 20 eta 30 hamarkadetan, garai hartan, denok dakigun bezala, olerkaritzak aurreratze handi bat egin duelakotz.

TRUEBAREN MENDEURRENA (*)

Bilbo, 1989-XI-24

Jose Antonio Arana Martija

Antonio de Trueba y de la Quintana hil zenetik Martxoaren 10ean bete ziren ehun urte, eta euskararekiko izan zuen maitetasunagatik merezi du bizkaitar idazle ospetsu honek Euskaltzaindiaren oroitzapen bat. *Trueba eta euskara* nire idazlan honen ardatza bada ere, lau lerrotan biografia labor bat ematea ez da gehiegikeria izango.

Bizkaiko Enkarterrian, Galdameseko Montellano auzoan jaio zen Trueba 1819.eko Abenduaren 24an. Lehen karlistada hasi zenean, Madridera bidali zuten gurasoek soldadutzarik egin ez zezan eta 1847an “Revista Vascongada” eta beste antzeko aldizkarietan idazten hasi zen gero hainbat ipuin eta olerki emango zizkigun idazlea. “Antón el de los cantares” deitzen zioten 1851an *El libro de los cantares* kaleratu zuenetik. Berrogeita hiru urte zituelarik, 1862an, Bizkaiko Batzar Nagusiek Bizkaiko Kronista eta Jaurerriaren Artxibari izendatu zuten eta Gortetik jaioterrira etorri zen 1870ean Gobernadore Zibilak artxibari titulua kendu arte Bilbon bizi izan zelarik. Karlista susmoa hartu omen zion eta bigarren karlistadan, lehenean gertatu zen bezala, Madridera atzerriratu beharrean aurkitu zen berriz Trueba guda amaitu arte. Bilbora berriz itzuli zen 1876an eta lehengo kargu eta arduretan jarraitu zuen 1889.eko Martxoaren 10ean hil arte.

Bizkaiko Kronista eta Artxibaria izan zela esan dugu. Eta esan bezala, 1862.eko Uztailaren 17ko Batzar Nagusiek, *Iurak bat* eta *El euskalduna* egunkariak sortutako giro batetan oinarrituz, burutu zuten izendapena. Batzar horietan euskarak izan zuen bere lekukotasuna: Balmasedako ahalduna zen Mendia jaunak egin zuen Truebaren laudorio hitzaldia eta Jose Migel Arrieta Maskaruaren eskariz euskarara itzuli zuen Antonio Arginzoniz durangarrak. Urte bereko Urriaren 10ean jabe-tu zen karguekin Trueba jauna eta hemen alboan, Euskaltzaindiak izan-

---

(*) Txosten hau Banco de Bilboak San Nikolasen daukan egoitzan irakurri zen.

go duen Egoitzan zegoenez orduko Diputazioarena, gure artxibategia egongo den toki berberean bete zuen Truebak bere eginkizuna.

Trueba hil ondoren artxibari eta kronista kargua bete behar zelata lehiaketa baterako deia egin zuen Bizkaiko Diputazioak. Baldintzen artean euskalduna izan behar zela irabazlea proposatu zuen Esteban Azillona diputatuak; baina gero abertzalea izango zen Ramon de la Sota y Llano diputatuak ez zela halakorik behar esan zuen, artxibari batek irakurri behar zituen izkribuak erdaraz zeudelako idatzita. Azkenean euskalduna izan behar zela erabaki zuen Diputazioak. Sei izan ziren hautagaiak 1889.eko Ekainaren 25ean horretarako izendatua zen batzordeak erabakia eman behar zuen egunean: Joakin Mazas Orbegozo, bilbotarra; Agustin Etxebarria Etxaniz, begoñatarra; Bonifacio Ponsol Zabala, donostiarra; Kasimiro Jausoro, gasteiztarra; Ismael Olea Larrio, abandotarra; eta Migel Unamuno Jugo, bilbotarra. Lehenak irabazi zuen lehiaketa, hots, Joakin Mazas Orbegozo jaunak eta hurrengo eguneko egunkari batetan Unamunok, "Manu ausari" izenordearekin, kritika zorrotza kaleratu zuen, urtebete barruan ezin izan zuen bigarren hondamena jasan eta. Gogora dezagun 1888an Azkuek irabazi ziola euskal katedraren lehiaketa. Ez zuen luzaro erabili kargua Mazas Orbegozok, hurrengo urtean, 1890an, hil bait zen. Eta hemen datorkigu Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako Kronista izango zen Karmelo Etxegarai Korta, 1895. eko Azaroaren 28an Bizkaiko Diputazioak beste biei proposatu ondoren, 1896an hautatua. Hau bai benetan euskalduna eta gero euskaltzaina.

Baina goazen berriz Trueba euskaltzalearen haria hartzera. Madriden urte luzeak iragan arren, ez zuen herrimina galdu gure Enkarterriko idazleak eta erdal mundu batetan murgildurik bizi arren euskal herri baten semea zela ez zuen inoiz ahaztu Truebak. Eta euskal hitza aipatzen dugunean ez dugu hizkuntza, euskara, bakarrik gogoratzen, euskal arima ikuspegi guzietatik bait zen Truebaren herriminaren zioa. Inor baino gehiago saiatu zen XIX. mendean gure idazlea Euskal Herria ezagutu eta maiterazten, bere lan osoa —olerkia, ipuina, kondaira, ikerketa historikoa eta etimologikoa— helburu batera zuzendua baita, hots, jatorrizko herriaren aberastasun moral eta sozialak, naturaren handitasuna eta abar goratzera. Gaztelaniaz idatzi bazuen ere —zioskun Arzak-ek nekrologian— euskal izpirituz beteriko idazlea izan zen Trueba. Euskaltasunez kutsaturik zeuden Truebaren lanak —zion Karmelo Etxegarai— munduan zehar gure herriaren izaera eta nortasuna hedatzeko balio izan zuten. Gogora dezagun hainbat hizkuntzetara itzuliak izan zirela beronen lanak, frantsesera, italierara, ingelesera eta alemanierara, argitarapen piratak ere izan zirelarik bere garaian, esate baterako Leipzig-eko Brockhaus etxeak kaleratu zituenak. Eta ikusiko dugunez, batzuren batzu euskarara ere itzuliak izan ziren, euskal edukinagatik euskara bakarrik zekiten euskaldunak irakur eta ezagu zezaten bidezko zelako.

Jose Maria Iparragirre baino hil batzu zaharragoa zen Trueba eta ia sasoi berean joan ziren biak Madridedko desterrura, lehen karlistadako bezperetan. Behin baino gehiagotan topo egingo zuten Gorteko kale eta tabernetan eta gero bertsolariari lan bat baino gehiago zuzendu zion olerkari eta ipuinlariak *El Noticiero Bilbaino* zelakoan (1878-1881), non euskarari buruzko artikuluak idatzi zituen Truebak Bilbora itzuli ondoren: Manterolaren *El Cancionero Basco*, *El vascofilismo de Cervantes*, *El florecimiento de la literatura euskara*, *El habla vulgar de Bizkaia*, eta abar. Baina Iparragirrekin parekatze hori bien azken urteetararte heltzen da: bertsolaria Ameriketatik etorri zenean herri eta aginteen laguntza eskuratu bazuen, Ameriketatik etorritako diruarekin erosi nahi izan zioten etxe bat Enkarterriko semeari, amets hau hil zelako burutu ez zena; baina balio izan zuen 1895.eko Azaroaren 10ean inauguratu zen irudia Benlliureri agintzeko eta ordaintzeko. Parekatze honetan gogora dezagun baita ere Truebaren osaba bat, amaren neba, *el vasco* eta *el versolari coplero* izenekin ezagutua zela bat batean bertsoak jartzen bait zituen.

Esan dugunez Truebaren idazlan batzu euskarara itzuliak izan ziren eta esan dezagun orain berak ere itzuli zituela inorenak euskarara. ¿Noraino ezagutzen zuen Truebak euskara? Biziki maite zuela ezin dugu ukatu. Durangon 1867.eko uztailean datatu zuen *El libro de las montañas* liburu ederrean “este antiquísimo, original, elocuente y dulce idioma” aipatzen du eta geroxeago “antiquísimo, original, filosófico y expresivo euskara” (sic), bere buruaz zera ere diolarik:

“A la lengua de Vasconia
tiene afición extremada,
porque suena a sus oídos
como maternal palabra
y a expresiva y enérgica
y filosófica y casta”.

Ikusiko dugunez, Poza eta Astarloaren lanak ezagutzen zituen eta atzerriko hizkuntzalariak ere, Wilhelm Humboldt, esate baterako. “La Ilustración Española y Americana” aldizkarian (1875.eko urriaren 20an eta Azaroaren 8an) honako lan hau argitaratuta zeukan: *Exposición al Señorío de Vizcaya solicitando la erección de un monumento a Humboldt y sus antecesores y sucesores en la rehabilitación del vascuence*. Azken hauen artean Luis Luziano Bonaparte Printzea zeukan gogoan. Beste lan batean, *Nombres vulgares euskaros en Bizcaya* (EE, 1882, 19) zera diosku: “Hoy que tantos se ocupan en el estudio de la lengua euskara así en la tierra donde esta lengua es aún la vulgar como en todos los países cultos (menos en la España de allende el Ebro donde hasta aquí ha sido pecado académico tal ocupación) no son enteramente ociosas indicaciones como éstas”. Euskal idazleak ere ezagutzen zituen, hala nola Sebastian Menuibururi honetaz zera esaten digularik (EE, 1882, 42):

“Fue el oyarcense Mendiburu, en suma,
prodigio humano con palabra y pluma”

eta Arnault Oihenart, zeinen atsotitzak eta Esteban de Garibai-renak hartu zituen –Gregorio Muxikak dioskunez (RIEV, 1924, 498-501)– bere liburu hau osatzeko, hots, *Capítulos de un libro sentidos y pensados viajando por las Provincias Vascongadas* (1864). Halako esaera zahar batzu erabili zituen Truebak 1882ko *Calendario Vasco-Navarro* zelakoan, espresuki esanez Iparraldean bilduak zirela. Oihenarten aipamena argia da beste lan batetan ere, Barcelonako argitaldari batek 1882an agindua baina azkenenan argitara gabe geratu zena: *Canciones y tradiciones de la Heptarquía euskara hispano-francesa*, zuberotarraren *Notitia Utriusque Vasconiae* gogoratzen díguna, eta aspaldiko *Zazpiak bat* onartzen zuena.

Euskaraz elkarrizketa bat jarraitzeko gai ez zela Trueba diosku Tomas Etxebarriak (Hermes, 1920) eta are gutxiago bere literatur lanak euskaraz emateko. Baina hau hala izanik ere, beste euskaldun askori gertatzen zaien bezala, “hutsune hau betetzeko ahalegin guztiak egin zituen Truebak –Ricardo Becerro de Bengoak dioskunez (BBFH, I, 39-40)– ez bakarrik euskara ulertzeko eta itzultzeko, baizik eta gramatika estudiantuz, hiztegiak erabiliz eta hizkuntzaren estruktura aztertuz. Herrian zehar egin zituen bidaiei esker euskaldun jatorrekin harreman izateko aukera izan zuen eta bertsolarien saioak entzuteko ere, berak *Bosquejo de la Organización social de Vizcaya* liburuan dioskunez. Halako batetan irakurri zituen Balentin Barrio-Otxoak –zeini santu deitzen dion izan baino ehun urte lehenago– amari euskaraz idatzitako gutunak “salpicadas de tiernas frases peculiares sólo de su dulce lengua nativa”.

Euskararen azaleko baino ezagutze sakonagoa izan behar zuen Poza eta Astarloaren lanak jarraituz halako lanetan etimologista agertzen zaigunak: *El nombre de Portugal* (EE, 1882), *Portugalete* (El Averiguador Universal, Madrid, 1871 eta EE, 1882, 242-243), *Nombres vulgares euskaros en Bizkaia* (EE, 1882, 19), *Etimología del chacolí* (Los dos mundos eta EE, 1884, 249-251), *Etimología euskara de la ciudad de Ronda* (EE, 1900, 460), eta *Ensayo de una traducción castellana de todos los nombres vascongados de los pueblos de Vizcaya* (El Noticiario Bilbaino, 1888). Eta euskara ondo ulertu behar zuen gaztelaniara honako olerki hauek itzuli zituenak: Ramon Artolaren *Egun sentia* eta *Illunabarra* (Manterolaren “Cancionero Basco”n lehendabizi eta EE, 1881, gero) eta Felipe Arrese Beitiaren hauek: *Corona de mil siemprevivas al inmortal Calderón* (LIEA, Revista Euskara, EE, 1881), *Los antiguos vascos y los romanos* (Revista Euskara, EE, 1883) eta *Gorbeyako artzain baten kanta* (EE, 1881). Herri kanta batzu ere itzuli zituen, 1864an Madriden argitaratuak (Almanaque del Museo Universal) eta *Aita San Antonio* (EE, 188) eta *Eperrak kantatzen dau* kantuak, azken hau *Lo que canta la perdiz* izenburuarekin (LIEA, 1870, eta “Calendario Vasco-Navarro, 1882). Baina egin zituen itzulpenetatik ezagunena,

behar bada, Iparragirrereren *Gernikako Arbola*-rena izan daiteke. Egañak egindako itzulpen bat eman zigun lehendabizi *El libro de las montañas* liburuan. Baina gero berea eman zigun, zortzi bertsotan, 1879an “Revista Euskara” zelakoan eta 1882an “Euskal Errian”. Gogora dezagun, baita ere, *Canto de Lelo* (LIEA, 1870, Cancionero Basco, 1878, Revista Euskara, 1880), eta *Cantar de Altabiskar* (Cancionero Basco, 1878) apokrifoak itzuli zituela.

Euskal olerki eta bertso batzu itzuli zituen Truebak euskaratik gaztelaniara, ikusi dugunez. Alderantziz, Truebaren gaztelaniazko ipuinak euskarara itzuliak izan ziren, bata egilea bizirik zegoelarik. 1880an Klaudio Otaegik *Lamiaren kantua* euskaratua eman zigun “Revista Euskara”n. Trueba hil ondoren, 1890ean, Antero Apaolazak *El Judas de la casa* itzuli zuen *Pachico Cherren* izenburupean. Itzulpen hau aipatzen zuen Edward Spencer Dodgson-ek Pariseko “Revue des Bibliothèques”en, 1892an. Itzulpen hau berriz argitaratua izan zen 1915 eta 1917an.

Truebaren heriotzaren 25. urtemuga ospatu zenean, 1914.eko martxoaren 10ean, “Euskal Erriaren Alde” aldizkariak lehiaketa bat antolatu zuen Truebaren lanen itzulpenik hoberena sariztatzeko. Lehen saria Jose Manuel Etxeitak irabazi zuen *Creo en Dios* ipuina *Ziñiztuten dot Jaungoikoa’gan* izenburupean itzuliz. Etxeitak berak irabazi zuen bigarren saria *El Expósito* ipuina *Urikoa* izenarekin itzulita emanez. Eta hirugarren saria Nikasio Larreari eman zioten *Juan Palomo* ipuina *Joan Uso* izenpean itzultzeagatik. Saritutako hiru ipuinak Donostian argitaratu ziren 1915ean Karmelo Etxegarai-ren hitzaurre batekin. Aipatu Nikasio Larreak itzuli zuen 1917an *La madrastra* ipuina *Ugaz ama* tituluarekin. Gerra aurrean, 1934an, Mikel Arruzak *El Judas de la casa* berriz itzuli zuen *Etxe kalte* izenarekin.

Labur laburrean baino ez bada ere, merezi zuen Antonio de Truebak aipamen hau heriotzaren ehun urte betetzen direnean. Erdaldun jaio eta Euskal Herritik kanpo euskararekiko maitetasuna agertu zuen gizon honek eta bere kabuz euskalduntze ahaleginak agin zituen euskaldun berri ospetsu honek, merezi ditu gure gaurko txalo eta begirunea. Hala biz.

JOSE MARIA ESTEFANIA ZABALA (1889-1942)

(Lauaxetaren eta beste zenbait euskal poetaren gidaria)

Bilbo, 1989-XI-24

Patxi Altuna

Lehengo hilaren 28an, San Simon eta San Judaren festa egunean, beteko zituzkeen ehun urte, bizi izan balitz, Aita Jose Maria Estefania Zabalak; eta aurreko egunean, 27an, egin baitzuen Euskaltzaindiak Donostian bere hileroko bilera, ez zatekeen hura egun txarra hitzaldi hau han, eta ez hemen hilabete bat geroago, irakurtzeko. Bilbotarra zelarik, ordea, eta hil honetako bilkura Euskaltzaindiak hemen Bilbon eduki behar zuelarik, iruditu zitzaigun ez zegokeela batere gaizki hitzaldia gaurko eta honako uztea, eta Aita Estefaniak barkatuko zigula hilabeteko atzerapen hau.

Honenbestez esan dut non eta noiz etorri zen mundura Aita Estefania: Bilbon, 1889ko Urriaren 28an. Gutxi da hori, halere. Ez dut esan nahi noski Bilbon jaiotzea gauza gutxi denik, ezpada gizon gailen baten berri ikasi nahi dugunean, hori baino gehiago jakin nahi izaten dugula. Horretan saiatuko naiz hitzaldi honetan: nor zen eta nolakoa Aita Estefania, zer izan zen eta zer harreman izan zuen Euskal Literaturarekin. Ez dira asko, izan ere, hori dakitenak, eta neronek ere ez nekien gauza handirik garai batean; goiz hil baitzen, Espainiako gerraren txinpartak zeharo itzali baino lehen, eta Euskalerritik urrun hil, euskaltzale izateagatik ezarri zioten erbestaldian. Jesulagunetarik hirurogeitabost urtetik beharakook ez genuen ezagutu; hortik gorakoek bai, bada hamairu urtetan zehar "junior" zerizten Retorika ikasle izandakoek irakasle izan zuten, irakasle miretsia eta maitea gehienek, euskara zekitenek eta euskara maite zutenek. Lagunditik kanpoko batzuk badakite izan zela, batez ere zuetariko asko bezala duela 50 urte bukatu zen Espainiako gerrate aurreaurreko eta ondo-ondoko euskal literaturaz arduratu izan direnek. Badakite, esate baterako, Orixeren lagun min-mina izan zela, eta Ibinagabeitiaren eta Zaitegiren irakasle, eta Lauaxetak bere maisu handi eta nagusitzat zeukala. Baina batzu ez ziren aseak hori jakiteaz, eta gogoan dut nola behin Koldo Mitxelena zenak eta beste batean Joxe Azurmendik aipatu

zidaten Aita Estefania, eta nik hartaz ezer gutxi nekiela ohartzean, nola erregu ala mehatxu, ez dakit zer, eginez esan zidaten: “Ez duzu barkaziorik, baldin Aita Estefania nor izan zen argitzen ez baduzu”. Orduko entzunak nizkion nik Aita Estefaniaz zenbait kontu eta pasadizu duela urte batzu hil zen Aita Juantxu Goikoetxeari, bizpahiru urtez San Salvador hirian harekin batera, nahiz eta beste ikastetxe batean, bizi izanari. Igande eta jai egunetan bixita egitera joaten omen zitzaion maiz, lauzpabost urte lehenago Belgikako erbestaldian bere Literatura irakasle izan zenari, eta honek behin honela esan omen zion: “Anai Goikoetxea, nere gela honetako zenbait paper, gutun, lan eta agiri gabe ezin idatziko da XXgarren mendeko Euskal Literaturaren historia”.

Banekien haatik, Aita Estefaniaz zerbait ikertzen eta ikasten hasi nintzenez, ez nituela sekula paper haiek neure eskuratuko, irakurria bainuen Aita Goikoetxea beraren paper mutur batzutan, hura San Salvador-en 1942an ia batbatean hil eta egun gutxiren buruan, etxeko ganbarara eramane zituztela, kutxa handi batean sarturik, haren paper guziak eta handik bizpahiru urtetara ganbaratik betiko izkutatu zirela. Loiolako artxi-boan dauden hark gazterik ondutako latinezko olerki batzu nituen neureganatuak; halaber haren ikasle izandako zenbait lagunuen uste eta iritziak bilduak, biziki laudoriozkoak eta guztiz haren aldekoak, egia esan. Askoz gehiago behar nukeen jakin, baldin nigan Aita Estefaniaganako jakin mina urte batzu lehenago ernaitu balitz. Urte mordoska bizitua bainaiz han Donostian gauza askoren berri eman ziezadakeen pertsona batekin, eta artean nik Aita Estefaniarik izan zela ere ia ez nekielako, ez nion hartaz inoiz ezertxo galdegin. Aita Errandoneaz ari naiz, Loiolan sei urtez harekin batean jesuita gazteen irakasle eta urte haietan haren lagun handia izanaz, gero ikasi dudanez. Eta hori ikasi dut, ezen urtez urte “junior” zirelakoen bedel izaten zenak idatzi ohi eta behar zuen Egunkarian honako hau irakurri dut: ostegunetan gazte haien opor egun zirenetan, *Zabale* izeneko baserrira egun pasa hirunaka ateratzen zirenean —eta irakasle batzu ere bai haraxe bere aldetik—, Aita Estefania eta Aita Errandonea elkarrekin joaten zirela behin eta birritan.

Are lekuko hoberik ere banukeen, baldin beste urte batzu lehenago haren berri ikasi nahi izan banu: neure osaba Aita Bengoetxea, Gijongo ikastetxean lehenik eta Erdi Amerikan gero harekin batera bizi izana, hau ere, Aita Estefania bezalaxe, 1937an Ameriketara jaurtiki baitzuten Ordenako agintariek eta han Nikaraguako hiri Granadako ikastetxean zenbait hilabete Aita Estefaniarekin batera eman. Damurik beranduxko ernatzen zaigu maiz barnean antzinakozen zenbait jakin min!

Bilbon sortu zela esan dut, baina Bilbo gaur hiri handia da, duela 100 urte baino askoz handiagoa. Orduko Bilbon sortu zen noski Aita Estefania, hots Bilbo zaharrean, gaur ere oraindik *Victor* deritzan kalean. Gillermo eta Ruperta zerizten aita-amei. Aita orain “El Sitio” dagoen

Bidebarrieta kaleko jauregiaren jabeen —Adan de Yarzatarren, alegia— administraria zen. Kale bereko 3garren zenbakian zegoen *El Angel de la Guarda* izeneko haur ikastetxe pribatua, non ikasi baitzuen umetan Aita Estefaniak, Máximo González jauna zuzendari zelarrik, guganaino mirakuluz heldu diren eta gero aipatuko ditudan bere beste paper eta olerki sorta batean berak dioskunez: “Hice la mayor parte de mis estudios en el colegio de «El Angel de la Guarda»”. Eta gainerakoak non? Ezin asmatu izan dut, hau baizik ez baitigu esaten berak: “En los primeros años del bachiller, cuando aún no me educaba con jesuitas...”. Urduñan ote?

Aitak lehengusu bat apaiza zuen, Don Ramon, Gernikako parroko koadjutore, eta hau bere arreba Pilarrekin *Zearreta* zeritzan jauregian bizi zen. Biak karlistak omen ziren, zein baino zein porrokatuagoa. Horiekin eman zuen gero jauregi berean zenbait urte Aita Olabidek, han Errepublikara garaian erdi izkutatua egon zenean. Jauregi hori ere Maria Adán de Yarza Mazarredorena zen eta horren administrari ere Aita Estefaniaren aita. Senideen arrasto garbirik ezin atera izan dut; berak paperotan arreba Maria aipatzen du; badakigu beste arreba bat, Karmen, monja izan zela Esclava deriztenetakoa; anaia batek, Enrikek, Deustun ikasi zuen Zuzenbidezkoa eta beste anaia bat mediku izan zela kontatu didate. Aita Estefaniak ere 1906an batxilero ikasketak burutzean, Deustun hasi zuen karrera bera.

Urte hartako pasadizua ikasi dut berriki Deustu bereko irakasle jesuita baten ahotik: duela urte batzu honen eskuetara heldu omen zen liburu zahar bat “José María Estefanía” idatzirik zeukana, eta azalaren barnekaldean ikurrina omen zeukan pintatua. Beste grina bat ere ernaitua zen orduko Jose Mari gazteagan: poesia grina. Berak kontatzen digu paperotan nola, Ramon de Bazterrarekin batera Francisco de Iturribarria apaiz idazle eta poeta ezagutuz gero, “volvimos a visitarle Ramón y yo juntos por lo menos una vez a la semana”. Sinesgarri da beraz beste batek kontatu didana ere: ikasturte horren azkenaldean, jesuita sartzea erabaki eta Ekainaren 14ean nobizio izatera Loiolara joan zenean, poeta zelako famaz ez ezik lepondoa estaltzen zion txima luzeaz apaindurik ere, orduko poeten gisara, aurkeztu zela Loiolako konbentu atartean. Bi egun geroago hartu zuten nobizio eta geroxeago kaskazuri utzi, orduan ohi zenez. Orixek bi hilabete zeraman han bertan nobizio.

Garai hartako Nobiziaduko giroa eta bizimodua xeheki hemen kontatzeak ez du agian pena merezi, nahiz orduko Egunkarietatik harturiko hamaika pasadizu aipa genezakeen; hala nola, hilabeteko gogojardunak amaitu egunean, Azaroaren 12an, anai Estefanía Nobiziaduko komun garbitzaile izendatu zutela; Maiatzaren 22an “en clase de catecismo la conferencia... la ha tenido el H. Estefanía”; hamar egun geroago beste hiru lagunekin Burgosa igorri zutela “al mes de Hospital”; beste batean, 1909ko Ekainaren 2an, “improvisó el H. Estefanía sobre las palabras de

Jesucristo (S. Juan): *Nemo potest venire ad me, nisi Pater, qui misit me, traxerit eum*". Baina zertako luza? Basilikako euskal sermoiek eta euskal errosarioak —Orixe izan zen urte hartan pulpitorik erreztatzeko kargua zuena—, etxe barneko akademia eta literatur ospakizunetan egin eta irakurtzen zituzten euskal olerkiek —“*carmina hispana eta vasca sunt lecta*” irakurtzen dugu behin baino gehiagotan—, Loiola bertako eta inguruko herrixketako haurrei ematen zitzaizkien dotrina irakaspenek eta abarrek ongi agertzen digute, ene ustez, euskal giroa dastatzeko eta bizitzeko hamaika parada zutela eta xurruapatzen ere zutela hango nobizioek. Orduan ernatu al zitzaion Estefaniari euskara ikasteko irrika ala Bilbon hasia zen ikasten? Euskaldunberria baitzen eta paperotan tartekamarteka euskal poesiak ere, gutxi eta txipiak damurik, aurkitzen baititugu.

Nobiziaduko bi urteak burutu eta 1909ko Ekainaren 18an, Jesusen Bihotzaren festan, egin zituen lehen zinitzak, Orixek baino bi hilabete geroago. Hau ez bezala gutxi trebatua baitzen Estefania latinezko eta gerkerazko gramatikan, beste bi urte eman zituen Loiolan gramatika eta humanitate mailak gaintitzen, Orixek Retorika ikastera Burgosa zihoan bitartean. Bi urte horietako irakasleatarik bat Aita Romualdo Galdos eibartarra izan zuen. “*Auditor mediae grammaticae*” lehenbiziko urtean eta “*Auditor supremae grammaticae*” bigarrenean izan zela Estefania esaten digute Katalogoek.

Retorikako ikaskuntzei ekiteko gaitu da eta 1911ko udan Burgosa doa; Orixek aldiz uda hartantxe Oñara Filosofia ikastera. Burgosen onduak dira guk ezagutzen ditugun Estefaniaren olerkirik zaharrenak, latinezkoak. Ez ditut hemen irakurriko, ez eta zoratuta ere. Bai ordea garai berekoa den eta paperotan agertzen den gaztelarazko bat, Ramon de Basterrari eskainia. Hamalauduna da:

Madre, Madre, soy yo. Como soldado
vencido, sin laurel y sin espada,
la flor de la alegría deshojada
otra vez a buscar vengo a tu lado.

Madre, tanto he sufrido y he llorado,
que a lo largo de toda la jornada,
donde quiera que pongo la mirada
con las lágrimas doy que he derramado.

¿Lloras? No llores al besarme. Todo
allá en los campos de batalla dejo
por siempre hundido en el sangriento lodo.

Pero aún tengo tu Amor, tu Amor que augura
con la vuelta feliz del tiempo viejo,
nuevas horas de paz y de ventura.

“Burgos, Casa de campo, 8-V-1912” dio barrenean. Hogeitahiru urte ditu.

Baina orduak hala agintzen eta, mintzaldi honen gaia estu mugabeharra denez gero, ezin naiteke luzaz mintza Estefaniaren Lagundiko ikaskuntzen mugaldi bakoitzaz. Hona, bada, laburki ikaskuntza horietako datak eta lekuak.

1911-1913: Burgosen Retorika ikasten.

1913-1916: Oñan Filosofia ikasten.

1916-1918: Gijonen, “maestrillo” edo maisu txiki lanetan, non bi ikasturte horietan Estefaniaren eta gainerako maisu txikien buru nere osaba izan baitzen. Estefaniak “docet praeceptivam litterariam” besteak beste, diote Katalogoek, eta “historiam litterarum” ere bai bigarren ikasturtean.

1918-1919: Urduñan, maisu txikitako hirugarren ikasturtea, bada Kastilla izeneko probintzia sortu berria zen Lagundian eta txori euskaldun barreiatuak nor bere kabira biltzen hasiak; Urduñan ere “docet praeceptivam litterariam eta historiam litterarum”; ikasturte hartan Aita Olabide izan zuen gehiagoren artean bizilagun eta Jose Antonio Agirre, gero Euskadiko Lehen Lehendakari izango zena, ikasle.

1919-1921: Oñan Teologia ikasten. Orixe ez da oraindik hara heldu, sei urtez eduki baitute agintariek maisu txiki lanetan Comillasen, Carrión de los Condesen, Tuteran eta Xabierren.

1921-1923: Holandako Valkenburg-en, hara igorri baitute agintariak Teologiako bi azken urteak ikastera, orduko erabakia zutelako dudarik gabe zein izango zen Estefaniaren lanbidea apaiz egin eta irakaskuntza lanetan hasten zenean: Loiolan literatur irakasle, alegia. 1922ko udan haatik, Teologiako hirugarren ikasturtea amaitzean, Oñara bildu zen Holandatik apaiz egitera, gero berriz Valkenburg-era itzultzeko.

1923-1924: Holanda bereko Exaten by Baexen zeritzan herrixkan, Hirugarren Probantza delakoa egiten. Hiru uda horietako bat Ingalaterran eman zuela ere entzuna edo irakurria dut non edo non. Seguru dakidana beste bat da: Lagundian sartu baino lehen Deustun hasia zuen karrera Salamankan bururatu zuela eta lizentziatu zela, Oñan Filosofia ikasten aritu zen urteetako udaldietan.

Horrenbestez buru eman dio Estefaniak Lagundiko hazibide luzeari: hamazazpi urte, alajaina! Ia hogeitamasei urte ditu 1924eko udan Loiolara Santiyo egunez iristen denean hango erretorikoen literatur irakasle izatera. Duela urte batzu, izan ere, 1918an, Probintzi berria Kastilla izenekoa sortu zelarik, Retorikako ikaskuntzak ere Burgostik Loiolara aldatu ziren Probintzi berriko erretorikoentzat.

Hiru urte lehenago sartuak ziren nobizio Loiolan Andima Ibinagabeitia, Yokin Zaitegi, Lauaxeta eta abar, eta urtebetez Humanitate direlakoak ikasi zituzten ondoan, horiexek izan zituen Estefaniak bere irakastaldiko lehen urteko ikasle. Baina Loiolako kontuak jalkitzen hasi baino lehen, azken dezadan laburki Estefaniaren bizitzako mugaldien katea.

1924-1931: Loiolan, 1932ko Otsailean Errepublikako Gobernuak Espainia guziko jesulagunak erbestera iraitzi zituen arte. Ordukoxea da oraindik bizi den anai laguntzaile batek, Loiolan arropazain kargua zuenak kontatu ohi duen pasadizua. Etortzen da Azkoitiko jantzigile bat Aita Estefaniari Belgikarako jazki berria egitera eta, hizketan ari zirela, erdi lotsaz erdi beldurrez, esaten dio bera nazionalista zela. Aita Estefaniak orduan: “Ez lotsa, ni ere hala naiz”. Ordukoa da ere Txomin Epalza jaunaren emazte Nieves Solanok kontatu zidana: Aita Estefania Belgikara abiatu baino bizpahiru egun lehenago Loiolan izan zela bere aitarekin, Don Carlos Solanorekin, Aita Estefaniari agur egiten eta honek bere aitari euskaraz idatziriko paper mordoa eman ziola etxean izkutatzeke.

1932-1937: Belgikako Tournai-n nola edo hala kokatu, ikasturte hura amaitu eta beste bost urtez jarraitzen da han erretorikoen literatur irakastle lanetan.

1937-1938: Beste askok bezala, 1937ko udan hartzen du Erdi Amerikara joateko mezua (“1937, Aug. 11. Hodie profectus est in Hispaniam et postea in Americam P. Estefania. Heri noctu locutus est nobis in quiete”, dio Tournai-ko junioraduko bedelaren egunkariak) eta Nicaraguara iristean zenbait hilabete ematen du Granada hiriko “Centro América” izeneko ikastetxean norakoaren zain (“Exspectat destinationem”, dio Katalogoak). Hantxe daude zenbait hilabete lehenago hara igorritako beste euskaldun batzu ere: Aita Ponsol, Aita Acha, Aita Atucha eta nere osaba.

1938-1942: El Salvadorko ikastetxean emango ditu azken urte horiek, hango mutikoei literatura eta gaztelera irakasten. Zaitegi ikasturte berean hiri bereko apezgai nagusien ikastetxean ari da eskolak ematen eta Juan txu Goikoetxea han bertako apezgai txikienean. 1942ko Urtarrilaren 10ean hil zen, 52 urte zituela. “Se quedó en la mesa de operaciones, en una intervención sin importancia ni riesgos, por un descuido del anestesista”, idatzi zidan handik batek. Aita Juan txu Goikoetxeak bere aldetik honela kontatzen du pasadizu hori: “...handik berehala hil egin zen *tonto-tonto*, este-sobrearen osat-ebakuntzan”.

Hona hiru urte haietan Aita Estefaniarekin bizi izan zen beste batek nola ematen digun hitz gutxitan haren egiazko antz-irudia: “Pocos años más tarde tuve ocasión de convivir con él en El Salvador. Eran los años de la guerra civil (1938-1940). El P. Estefanía sufrió un verdadero destierro político, aunque no se llamara de esta manera. Se le alejó de España

y de su tierra, porque no podía disimular el cariño visceral que sentía por su pueblo y por el idioma de su tierra. Puedo asegurar después de convivir con él durante tres años en Centroamérica que nunca jamás se mezcló en problemas políticos. Y quiso Dios que no volviera a ver su tierra. Falleció el 10 de enero de 1942 en San Salvador. Guardo su imagen como la de un grande y excelente profesor de literatura, humanamente la de un gran caballero, siempre atento y servicial, y como jesuita un hombre de Dios. Y además un gran vasco y maestro de vascos”.

* * *

“Maestro de vascos” eta horien artean, lehen esan bezala, Ibinagabeitia, Zaitegi, Lauaxeta eta beste ehun edo berrehun gazte euskaldun hain ezagun ez direnen, baina euskal alorrean lan handia egin zutenen eta, gerrateak gauzak okertu ez balitu, askoz handiagoa egingo zuketenen maisu eta gidari. Areago, haien Loiolako eta Tournai-ko lanak, hain olerkiak zein predikuak, entzun zituztenen ustez eta iritiz Ibinagabeitia, Zaitegi eta Lauaxeta berak baino gaztetan poeta eta idazle trebeagoak zirena. 1924eko udan heldu zela Loiolara esan dut junior zeriztenen literatur irakasle izatera. “Docet poesim, historiam litterarum... Praeses academiae linguae germanicae” izan zela dio Katalogoak lehenbiziko urte hartan. Alemana ikasten zutenen maisu ere bai, beraz. Ikasturte hartanxe hasten dira Ibinagabeitia, Zaitegi eta Lauaxeta Retorika ikasten eta Aita Estefaniak lehen ikasle ditu bere Eneidazko eskolan eta literaturazkoan. Arratsaldean izan ohi zen astean hiru egunetan lehena eta ilunabarrean lauetan bigarrena, hau hura baino orduerdi bat luzeagoa. Hona Zaitegiren hitzak: “Estefaniak (erakutsi zizkigun) Bergili-ren Eneida, Orati, Obidi, Tibul, Propertzi-ta. Orozbat erderazko elertia, inglesa, frantzes, italiarra, alemana, portuguesa, katalanezkoa-ta. Olerkari bakoitzaren lanak irakurtzen zizkigun ugari”.

Zaitegik hor ez digu esaten nor ziren azken olerkari horiek, baina *Goldaketan* deritzan bere poesi bilduman aitortuko digu Loiolatik Oñara filosofia ikastera aldatu zen urte berean, 1926an, itzuli zituela han agertzen diren Longfellow, Musset, Sully-Prudhomme, Gautier eta Baudelaire-ren olerkiak. Yon Kortazar bere aldetik Lauaxetaz egin zuen tesian honela mintzo da: “...Lauaxeta «anduvo con los jesuitas», lo que al parecer le permitió una formación literaria bastante completa que no sólo (sic! se reducía al estudio de la literatura clásica, griega y latina, sino que, según testimonio del P. Colinas, por medio del P. Estefanía [...] le abrió los caminos hacia el conocimiento y la lectura de la literatura europea. Podemos inferir lo que puede significar el concepto «literatura europea» a través de las traducciones que Lauaxeta publica en *Euzkadi* en 1928-30. La cercanía de la fecha del principio de la publicación de sus

traducciones con su salida de Oña, permite concluir que los nombres de los poetas traducidos provienen de la formación literaria recibida en el noviciado”. (“Juniorado”, behar du izan). Eta bost izen hauek aipatzen ditu: Maragall, Tennyson, Carducci, Maeterlinck, Baudelaire.

Handik sei edo zazpi urtetara Aita Estefaniaren ikasle eta gero Loiolako Literatur kataderan haren ondorengo eta nere irakasle izan zen lekuko zintzoari eskerrak —bizi da oraindik— askotxo luza dezaket zerrenda hori. Hark esanda dakit 1932-1933ko ikasturtean bederen —eta lehenagokoetan ere bai, segurki— honako autore hauek ere irakurri eta aztertu zituela Aita Estefaniak: “Leía pasajes de Goethe y poesías enteras; tradujo quince poesías tuyas para ser declamadas en una Academia literaria; en ella otro y yo cantamos unas Baladas de Goethe con la música que les había puesto Schubert; leía la primera parte de *Fausto* y un resumen de la segunda; hacía un estudio comparativo entre «El idilio» de Núñez de Arce, «Hermann y Dorothea», el «Mireio» de Mistral y «La Evangelina» de Longfellow. También leía Schiller mucho. De Chenier leía «La cautiva» dedicándole una clase. Novalis poco, como una clase, poesías traducidas por él. Hölderling lo mismo. De Keats leía también algunas traducciones tuyas, sin profundizar en juicios y opiniones, pues no dominaba el inglés como el alemán. Leopardi lo leía mucho, sobre todo sus poesías líricas, pese al pesimismo que destilan. Heine lo leía bastante y le profesaba gran afecto como lírico, no como prosista, por irreligioso. De Baudelaire, por poco casto y poco respetuoso con Dios, leía sólo algunas cosas comentándolas y analizándolas. De Verlaine leía más, por ser creyente, y le apreciaba mucho. Mallarmé también y le gustaba mucho, como todo lo parnasiano. A Rimbaud le profesaba poca devoción, por desordenado y no quería que nos aficionáramos a él y otros. De Sully-Prudhomme mucho; lo tradujo él, pero leía poesías traducidas por Llorente; nos hacía aprender de memoria «El búcaro roto». Carducci también mucho. Mistral era de sus autores preferidos. Machado, leía de los dos hermanos y le encantaban los sonetos de Manuel. Maeterlinck no le gustaba y no quería que leyéramos «Las abejas», aunque la comentaba y ponderaba su gran poder de descripción. Valery, bastante, pero su lirismo le parecía exagerado. De Maragall era muy devoto y me hizo traducir su «Nausica»; le gustaba su prosa y su lirismo. De García Lorca, poco por crudamente sensual. Alberti sólo el de los primeros años, pero con aborrecimiento; leía «Los ángeles» pero con chacota, por sensual. A la literatura alemana dedicaba mucho tiempo, dos meses o más, incluso a escritores y poetas recientes, como Von Le Fort. También a la francesa; algún que otro autor ruso, como Tchernenko; en general, autores de distintas épocas, escuelas y tendencias”. Hori da, berriro diot, haren ikasle eta gero Loiolan nere irakasle izanak kontatu didana. Jakin nahi nuke zenbat literatur irakaslek zuten garai hartan Espainako unibertitateetan hain izpiritu irekia eta hain hazibide oparoa eta zabala.

Baina guri batez ere euskarari zion atxikimendua eta idazle euskaldunei, euskaraz nahiz gazteleraz idatzi zutenei, erakusten zien lotsa eta maitasuna eta bere ikasleengan txertatzen ahalegintzen zen haiekiko zaleatasuna eta miresmena axola zaigu hemen. Hona harekin gero El Salvador-en hiru urte bizi izanak zer dioen horretaz: “Una de las cosas que más me llamaban la atención era su universalidad en la elección de los autores y su predilección por las literaturas regionales. No era precisamente convencional en sus preferencias. Naturalmente los nombres cumbre de la literatura estaban bien representados en sus lecturas, desde los grandes trágicos y comediógrafos griegos hasta las figuras de la literatura inglesa, alemana, francesa, italiana y rusa. Pero junto a estas grandes figuras universales se complacía nuestro profesor en asomarnos a los autores de las literaturas «marginadas», como la catalana, valenciana, murciana y naturalmente la vascongada. De un modo especial la literatura vasca ocupaba bastantes horas de sus clases, sin duda más de las que objetivamente pudieran exigir en balanza de méritos literarios. Y es que el P. Estefanía llevaba la literatura vasca, en castellano o en euskera, en su corazón. Recuerdo el tiempo que dedicaba a la lectura de los cuentos de Antonio de Trueba (que a algunos parecía excesivo); a la declamación, más que lectura, de las poesías de Ramón Basterra o de Iturribarria. Y de otros poetas y escritores, como José María Salaverría. Y otros que no recuerdo. La imposibilidad de leer en clase literatura euskérica, porque la mayoría de los alumnos desconocían el euskera, no era obstáculo insalvable para su afán de dar a conocer los valores literarios del pueblo vasco. Alguna vez leyó en clase una poesía de Orixe, traducéndola seguidamente al castellano. Y tenía empeño en dejar los libros pertinentes a quienes eran capaces de leer estas obras en el original. El hecho es que entre los alumnos del P. Estefanía había un conocimiento general de los principales valores de la literatura vasca, conocimiento que llegaba a ser profundo en los vasco-parlantes, especialmente si estaban interesados por temperamento y afición en los problemas literarios”.

Luzea izan da aipamena; ez aski luzea, halere, erakusteko nola sortu zuen Aita Estefaniak bere ikasleengan euskararekiko jaidura eta zenbatarainokoa. Horretarako beste zenbait gauza jakin behar da. Esan dugu bera euskaldunberria zela, baita ere berak onduriko euskal olerki txiki batzu heldu zaizkigula. Ez dugu esan ordea 1920an Oñan, Orixe lehenbiziko buru zelarik Euskal Akademia sortu eta handik bi urtetara, Loiolako junioraduan gauza bera egin zela. Aita Apalategi izan zen zenbait urtez irakasle. Hangoak dira Ibinagabeitiaren eta beste ikaskideen lehen euskal olerkiak, literatur akademien (edo, nahiago baduzue, etxe barneko “Lore joko” apurren) berri ematen zaigunean esaten baitzaigu Andimak 1923ko Abenduaren 8an *Lore ederrenak* izeneko olerkia deklamatu zuela, Lauaxetak aldiz egun berean *Ave Maris Stella* zeritzana; eta 1924eko Maiatzaren 31an Miguel Zubiagak *Arantzazuko Amari* izenekoa, Zaitegik aldiz

egun berean *A la victoria de Loyola* zeritzana, eta urte bereko Abenduaren 8an Raimundo Argaratek *Iñaki Olatz-en* izenekoa eta Miguel Zubia-gak berriz ere *Lurdesko Amari* zeritzana. (Eta tituluek berek erakusten digute pixka bat nor zen garai hartan euskaltzale eta nor ez). Eta horiek bezala etengabeko olerki sorta, hamairu urte haien joan-etorrian, Aita Estefaniaren babesean eta gidaritzapean eginak.

Areago, orduantxe —1923ko Urriaren 30ean, S. Alonso Rodriguez-en jai egunean— entzun ere zuten Loiolako jantoki ederreko hormek lehenbiziko aldiz, guk dakigula, euskal predikua pulpitotik Patxi Korta azpeitiar-rrak egina. Areena, Aita Estefania bera izango da, 1933tik aurrera, Tournai-n Euskal Akademiak gain sortu zen Euskal Oratoria-ren zuzendaria: “...con él teníamos los domingos homilía en euskera, ejercicio de redacción y lectura de los trabajos”, dio batek. Eta beste batek: “...me hizo una letra en euskera para el *Oñazez*, uno de los Preludios Vascos del P. Donosti. Solamente recuerdo que comenzaba: *Mendietan dabiltzanak*... Recuerdo muy bien que era precioso, poético, ya que la original «Nik baditutu...» a él no le gustaba. Y casa preciosamente la letra con la música...”.

Ezagunak dira, eta hemen aipamen soila egitea aski da, Aita Estefaniak urte haietan egin eta argitaratu zituen lanak. “Canto de Aitor”, *Euskal Erria* aldizkarian; Escarzagaz, Lekuonaz, Orixez eta Lauaxetaz, *Razón y Fe*-n; Carmelo de Echegaray, Francisco de Ituribarria eta Gregorio de Mujica-z *Euskalerraren alde* aldizkarian argitaratuak. Eta guzien gainera Orixeren *Barne muiñetan* olerki sortari ezarri zion hitzaurrea.

Ezagunak ere dira Orixek, Lizardi eta bere antzinako ikasleekin hil arte izan zituen harremanak. Honela kontatzen ditu horiek Juantxu Goikoetxeak beste paper mutur batean: “Gerora ere, jesuita izateari utzi zionean ere” —Orixek ari da— “lagunak lehengoak izan zituen, ta oien artean artuena Estefania gernikarra (sic!). Au klasikozale purrukatua izaki, zaletasun bere ortan Orixeri su eman ta aizatzen zuan. Orixek jaunak sarri idatzi oi zion ta barrengo asmo, kezka ta lagun arteko katramillen berri eman. Gogoan det oraindik, eskutitz oiek irakurria bainaiz, Estefaniari nola azaltzen zizkion Euskalerritik *Eskualerrirako* joan-etorri (Lizardik *Itz-lauz* bere liburuan eman digun) artakoxe araberek (sic!)... Lauaxeta ta Lizardi ere Esfefaniakin artu-emanetan zeuden, Lauaxeta lehendik, jesuita izan zanezkatik alegia, ta Lizardi Orixek erakarrita. Alaxe zion itzez-itzez Lizardik Estefaniari bere lenengo eskutitzean. Orixek Estefania kritikatu edo iritzi-emalleagan zuen fede itu-itsu karta ortan (edo beste batean, ori eztaikit) ageri zan, eta fede ori Lizardiri Orixek erantsi ziola ere bai...”.

Ez da haatik batere ezaguna gaur lehen aldiz jendaurrera dakardan Aita Estefaniaren izkribu sorta hau. Gezurra badirudi ere, aita Patxi Etxeberriarekin batean Txinako itzulia egin eta gerrate lazgarriaren lau-

rritik eta bonben eztanda zalapartatsuetatik osorik atera ondoren, heldu zaigu guri mirakuluz bezala. Hau ez da noski San Salvador-en betiko galdu zen Aita Estefaniaren arxiboko paper sorta, bere baitan Orixeren, Lizardiren eta beste Espainiako gerratearen aitzin-gibeletako gure idazle gorenen eskutitz, olerki eta agiriak zituena. Nahiago genituzke guk haiek, ez da dudarik, baina haiek betiko galduak dira. Beste hauek Aita Estefaniaren beraren lumatik urteetan zehar jalki ziren idazlanak dira. Ez horratik balio gutxikoak, hobeki ezaguterazten baitigute gure idazle goren haien maisu, gidari eta kontseilari izana.

Hiru zati ditu. Lehenak bere egunkari poetikoaren zenbait puska, hitz lauz eta bertsoz oretua, euskarazko olerki bat ere barnean duena eskaintzen digu, haren izpiritu goitiaren ispilu gardena. Bigarrena da luzeena, urteetan zehar ondu zituen poesiez osatua; batzu bere sortze lanaren fruitu dira, beste batzu eskoletan ikertzen eta azaltzen zituen olerkien eta poematxoen itzulpenak, berak eginak. Sortaren lehen poesia eta azkena euskaraz onduak dira eta sortan zehar ere aurkitzen ditugu euskal ikurrak erdal olerkien titulu edo azpitolu gisa, hala nola *Biyotzez*, *Ene aberri laztana*, *Oñazez*. Azkenik “Bere eskolen oihartzuna” izendatu dudana; eta hor agertzen zaigu Zaitegiren “Euzko artzaiarena” delakoaz eman zuen iritzia.

Neure mintzaldi honi azkena emateko ez dut aurkitu Agustin Zubikarai behin idatzi zituen hitz hauek baino ezer hoberik. “Gogo jardunak egitera joan nitzan uda baten Loiolara, 1930 edo 1931 inguruan. Bera zan zuzendari”, dio Aita Estefaniaz. “Ez neban ezagutzen. Jakin be ez nekien olerkari zanik. Eta berak egin eustan barruko ikuspegi, azterketa eta, nai bada, “sondeo” dalakoaren ondorenez, esan eustan: Zuk euskeraz idaztin asi bear zenduke”. Ez dakit euskaraz ala erdaraz eman zituen gogojardunak; ez dakit euskaraz ala erdaraz egin zion barneko zunda. Hori Agustinek berak argi diezaguke. Nik beregainki azpimarratu nahi nituzkeen Agustin Zubikaraiaren hitzak, ordea, beste hauek dira: “Idazten asteko lenengo arnasea emon eustana Aita Estefania jesulaguna izan zan”. Lehenagoko eta geroagoko zenbat euskaldunek aitor ote lezakete gauza bera Aita Estefaniaz!

Eraskina

Hona osagarri gisa Aita Estefaniak, bai eta Ibinagabeitiak, Zaitegik eta Lauaxetak junior eta filosofo gazte zirelarik tolestatu zituzten olerki batzu, aurkitu ahal izan ditudan guziak. Latinezkoak urteoro bitan zinitzak berritzen zituzten garaietan ondu behar izaten zituztenetakoak dira; esaterako, eskola ariketak, latinezko bertsoak txandaka eraman ohi dituen silaba luzeak eta laburrak modu egokian erabiltzen ikasteko eginak, beste

inongo xede literariorik gabe. Halere Zaitegi nabarmentzen da eta txapeldun agertzen.

Euskarazkoak eta gazteleraazkoak, aldiz, Abenduko Ama Birjinaren festa egunean izan ohi zen etxeko "Lore joko" izkutuan irakurri ohi zirenetakoak dira. Hauen artean ez dut batere aurkitu Andimarenik, ez eta Lauaxetarenik, gazteleraazko bat izan ezik. Hauetan ere dudarik gabe Zaitegi dugu txapeldun, bi baititugu bereak eta biak euskarazkoak. Ikarraturik nauka, *Neure Amaren eresia* deritzanean *Euzkadi* hitza baitarabil, non eta Loiolan, noiz eta 1926an, han junior gisa eman zituen hiru urteetarik azkenean.

Epigramma

Ad. S. Virginem pectus Iesu monstrantem

Te quoties video monstrantem pectora Iesu
 Haec toties mecum voce precante loquor:
 "Cur tua non monstras?" Et murmur dicit ad aures:
 "Pectore sunt Christi tota reposita mea".

Josephus M. de Estefanía, s.j.
 (Oña, enero 1914)

Conticuit Iesus...

Conticuit Iesus, sed iam plenissima verba
 Omnibus in summa condita mente manent.
 Scribarum hostilis pharisaeorumque caterva
 Et populi vulgus perstat. Uterque silet...
 Quis poterit durus verbis obsistere Christi?
 Non homo maximus: est maximus ipse Deus!
 Ecce tamen plebis varia et mutabilis illum
 Turba ingens sequitur, diligit atque favet.
 Multi scribarum pharisaeorumque furentes:
 "Ecce, fremunt ira, possumus ecce nihil!...
 Credidimus populum morti iam tradere Iesum...
 En, ut post illum iam modo totus abit!"

Josephus M. de Estefanía, s.j.
 (Oña, junio 1914)

Ad Iesum puerum

En! tibi, mi Iesu, nostrum praebemus amorem!
En! praebe nobis, mi puer, ipse tuum!
Nostraque sit solum tibi semper in omnibus vita
Et pariter nobis sit tua, care puer!

Josephus M. de Estefania, s.j.
(Oña, enero 1915)

Et lux in tenebris lucet...

Coelica lux animis fulget iam. Sidus in imas
Delapsum terras, et lux oblata per umbram.
Est Deus his nostris qui venit sedibus hospes,
Aegrum qui reficit blande. Quam saepe videmus
Noctibus aestivis clarescere cuncta repente
Ignis coniectu fuis oculis! qua luce renident
Tecta atque arva procul, prius atra abscondita nocte!
Haud aliter Iesu pellit vox blanda tenebras
Et teneris animi curas dispergit ocellis.

Anthimus Ibinagabeitia, s.j.
(Loyola, enero 1925)

Pondus vitae

Nos agit et versat levitas: mutamur in horas;
Nunc spes, nunc agitat pectora nostra metus.
Cedimus impulsu minimo. Meliora perosos
Causa levis cogit deteriora sequi.
Sic volucres fumos vectamque per aera nubem
Arbitrio vertit quaelibet aura suo.
Cur virtus odio est? male sarcina magna putatur;
Ne tua te levitas auferat, illa facit
Ut sit onus, prodest: ventis obsistit et undis
Cur, quod te servet ferre gravaris onus?

Andima de Ibinagabeitia
(Oniae, 2-I-27)

†

Reddidit impresos candenti sindone vultus
 Effigiem Iesu veram, squalentiaque ora
 Humana non picta manu, neque ficta colore.
 Miratur speciem mulier viventia telis
 Ora tuens tantumque decus; radiata refulget
 Maiestas et purpureis e sanguine gemmis
 Frons divina micat; radiant et lumine vepres,
 Qui cinxere caput; regnique insigne decorum
 Spinifero implexum nexu diadema coruscat.

Andima de Ibinagabeitia
(Oña, junio 1927)

Ad sanctum Petrum

Et verbo et numero iuvat
 Laudare atque animo volvere gloriam
 Ac pugnam, Petre maxime,
 Qua in coelum placide scandere gloria
 Permissum meritis tuis,
 Qui navem populi dirigis optimi.
 Pontum pallida nox tenet
 Ventique exagitant aequora fluctibus;
 Confuso mare murmure
 Horrescit; valide tu regis et ratem
 Et ventos maris impios
 Perque undas celer ad littora ducere
 Exerces. Homines, loca
 Alto a culmine iam cum sonitu ruunt.
 Rector, rumpe moras, Petre,
 Navem, macte, ad littora tempera.

F. Zaitegi, s.j.
(Enero 1925)

Ad reges magnos

Regia turba hominum venit atque Orientis ab oris.
 Reges sunt qui illos montes camposque patentés
 Currunt omnes et quaerunt cunabula Iesu.
 At cum vidissent a longe limina lata
 Venimus tandem, dicunt, datur ora tueri.
 Obscuram Bethlem laeto clamore salutant.
 Mirantur reges magnalia; Iesus amantis
 Miratur donum, miraturque aurea vota.

F. Zaitegi, s.j.
(Loyola, enero 1926)

Ad Iesum im praesepe

Ros veluti liquidus nascentis lumine solis
 Abditus in tenera pecori gratissimus herba est,
 Perlucet, gemmam et simulat splendere nitentem.
 Haud aliter, Iesu, splendes cum lumine puro
 Fulgentis solis fueris circumdatus Auctor.
 Iesu, mi parve, repleas me lumine claro,
 Ante pedes supplex oro; istas percipe voces.

F. Zaitegi, s.j.
(Oña, enero 1927)

Ad Virginem Mariam

Quis fuit unquam qui vestras describere posset
 Digne virtutes carmine nectareo?
 Aut cui concessum modulari gutture dulci
 Coelica vel cantu munera perpetuo?
 Nam veluti vastam per vallem ex montibus altis
 Amnes decurrunt in mare praecipites,
 Non aliter, Mater, festinavit subito ad te
 Donum virtutum suave potensque Dei.
 Et tibi coelorum thesauros addidit omnes
 Ipse Deus; teque ex omnibus ut faceret
 Summam; Tu ipsa etenim sanctorum gloria coelis,
 Tu stupor orbis, Tu totius ac hominum.
 Quod si nescimus modulari, optamus amorem
 Nostrum respicias attamen, Alma Parens.

F. Zaitegi, s.j.
(Oña, junio 1927)

Ad Iesum

Natus est nobis puer et venustus
 parvulus, surgens teneris in annis
 ex sinu aurorae, roseisque mannis
 solis ab ortu.

Tu potes nubes oculis serenis
 cernere et rivos vitreos morari
 Rupe muscosa et tumido reponis
 aequora motu.

Quin dolores tu lacrymasque risu
 admoves, tanta est tibi grata virtus;
 Dulce dum rides niveos dant flores
 lumina pratis.

Non meae vero lacrymae cadentes
 et dolores non animum laessent?
 Heu!, puer preces tibi rite dicam
 vulnere laesus!

Stephanus Urquiaga, s.j.
(Loyola, enero 1926)

Totus desiderabilis

O rosei vultus ac oscula blanda, valete:
 me Pueri rapiunt lumina orisve risus;
 Me, Iesu, rerum suavissime, pignus amoris
 dulce racemi ebrium nectare redde tui!

F. Urquiaga, s.j.
(Oña, enero 1927)

Ad Cor Iesu

Utque audax diro percussit latera telo
 venator, rapidi cursant ac flumina quaerunt
 Et vivos claris restinguere fontibus ignes,
 Ipse gero afflictum cervus pectore vulnus
 Et dulci cupio satiari Cordis amore,
 Ut saliente animum restinguens flumine certa
 Pace fruar mentis, quae sit nuntia coeli.

Stephanus Urquiaga, s.j.
(Oña, junio 1927)

Regina Societatis Iesu

Reina de la Compañía
de Jesús, Virgen María:
bendice el filosofado
a tus plantas congregateo
en tu día (1).

Es el escuadrón guerrero
del hidalgo caballero,
que a tus pies sus armas vela
y que, por dártele, anhela
conquistar el mundo entero.

El que su Reina y Señora
largos siglos te aclamó,
y del ocaso a la aurora,
del Norte al Sur vencedora
tu bandera tremoló.

Aquel que celada impía
quiso un tiempo dispersar,
porque a Jesús y María
nuevos reinos erigía,
nuevo templo y nuevo altar.

El que con sólo tu amor
venció su saña y furor,
y más que la muerte fuerte
aun sobre la misma muerte
levantóse triunfador.

Y triunfador aún avanza
contra el tenaz enemigo
y siempre victoria alcanza,
porque al combate se lanza
por ti, para ti, contigo...

Es el escuadrón guerrero
del hidalgo caballero
y a tus pies sus armas vela...
Bendícele; darte anhela
como reino el mundo entero.

*José M. de Estefanía, s.j.
(Oña, 8 Dic. 1913)*

---

(1) Bertso hori hankamotz da; "para ensalzarte" edo falta du aurrean.

Amor

Tu Corazón es el nido
suspendido
de la rama siempre en flor.
Tu Corazón es el nido
del amor.

Tu Corazón es la rosa
más hermosa
en fragancia y en olor.
Tu Corazón es la rosa
del amor.

Tu Corazón es la estrella
que destella
con más suave resplandor.
Tu Corazón es la estrella
del amor.

¡Oh Corazón, vida mía,
ser querría
en ti nido, estrella, flor...
Y fuera la vida mía
todo amor!

*José M. de Estefanía, s.j.
(Oña, 8 Dic. 1914)*

Neure amaren eresia

Neure ezpanetatik gaur jausten yatazan
Itz-neurtu lefuok “Kresala” ta “Garo”
Usain pozkariyak dariyotsezala
Geure Amaganuntz joan doiaz.

Geure Efi ondoko itxaso zabalian
Afantzan diardun afantzaliaren
Onduan egiñak-edo, “garo” biltzen
Diardun onduan, dirudie.

Ala ta guztiz be, lilien usaya
Baño goxuuak ixango yatzukez,
Miren maite ori, oneitxeik dira-ta
Zeure euzko aintzik bikañenak.

Zutzaz gomutau-ta gogoratzen yataz
Neure jayotefiko mendi maitiak;
Antxe Aloña’ko mendi gurgafiyan
“Arantzatzu” mardul bat zutik dau.

Arantzatzu eder gelgafi onetxek
Udabafiari agur eta agur
Eiten eutson eta iñontz deunaren bidez
Bera bein batian lilitu zan.

Miren, zeñ edefa geure Arantzatzu
Ganian agertu zintzazan, lilia
Lez, bertan erne-ta. Ordutik auffera
Arantzatzu beti lilitsu dau.

Txoritxua legez egazka zoyazen
Neure gogo ori, Arantzatzu ortan
Ezafi-ta, matxo bigun, ma kutun bat
Emon-ta ofi bat beintzat, afen!

Zeure abotxuan ekafi eidazu
Neure biotz au erestian bizkortu
Eta argitzeko. Ointxe argi onek
Beste argitxo bat gogora daust.

Ara zelan goگو au argitu dozun!
Geure Efi-aldeko ozkarbi urdixkan
Beste izar oro gainditzen dauz batek;
Geure Efiya mendi tartian dau.

Mendi txokuetan, itxaso ertzian
 Umia altzuan lez dau geure Efiya;
 Ortzi zabalían, ortzi ixilian
 Izar gentzatzu bat diz-diz eiten.

Goibel-ilunbetan be ikaraka, diz-diz
 Geure Efi ganian; beti bere argi
 Ixil gentzatzuaz izpi zilartsuak
 Magal-magalera ixuritzen.

Geure Efi ganian, izar edefena,
 Amesetan legez, begitxo kutunaz
 Berari begira! Goiko Jaun on-onak
 Bai, opatu euskun emaitza da.

Begoña'ko Ama, Zeuk ta beste inok ez
 Geure ortzi goyan argi eiten dozu;
 Zeu geure izañik edefena zara
 Ta zeure maitia geure Euzkadi.

Euzkotafentzako maitiena zaran
 Ama, oin lez, beti geure ozkarbian
 Argi diz-diz eizu, ta Aloña'ko mendiko
 Arantzatzu a be lilitu-zu.

Ala geure Efiyak, txikiña izan afen,
 Iñori be ez dautso bildufik eukiko;
 Zeu, geure Ama, oi! bere galtzoriyan
 Zaintzalia ixango zaralako.

Zaitegi'tar Jokin, s.j.
(8-XII-1926)

Noche de la pureza

¡Qué noche tan divina, qué noche tan hermosa!
 Todo es fragancia mística de paraíso en el suelo.
 Noche en la que un divino éxtasis sobre el alma se posa;
 jardín azul, despliega sus rosas de oro en el cielo.

Dejando blanca estela de lirios y luz pura
 baja la Virgen desde el reino del Señor;
 a su paso la nieve riela de blancura
 y las estrellas fulgen con más vivo esplendor.

Calla el mundo, tan sólo nuestras almas florecen
 con anhelos eternos en la noche tranquila...
 Con la luz de los astros brillando resplandecen
 las gotas de cristal en la inmóvil pupila.

Noche de la Purísima, resplandor de belleza,
 en que todo lo casto canta un himno inmortal
 y es en carne de rosas transpirar de pureza
 y es en almas de lirios claridad celestial...

Y es un vago fundirse del amor en las cosas
 el abrazo celeste con un ser ideal;
 ...oh, el abrazo divino en que viven gozosas (2)
 nuestras almas tan lejos de este mundo real.

Noche de la Purísima, toda estrellas, mensaje
 a las vírgenes almas de su Reina del Cielo.
 Noche en que nuestros cuerpos se visten del ropaje
 de la hermana pureza de blanquísimo velo.

¡Oh, pureza, pureza! Página de oro y rosa
 escrita con los rojos carmines de las venas,
 donde el serafín lee la letra misteriosa
 de nuestras ansias célicas y nostalgias serenas...

Tú eres fuego de amores que arde en el alma pura
 y que torna en incienso celeste el corazón.
 Eres casto perfume que en el alma perdura
 más allá del sepulcro como perenne unción.

Eres blanca bandera que ondea en las almenas
 de la eternidad como signo de paz sagrada
 de las almas del cielo con las almas terrenas.
 Eres prenda de triunfo de la carne endiosada.

---

(2) Ez ote da "o el abrazo...?"

Eres flor tan hermosa, que fue preciso, para
verte en la tierra, que una Virgen fuese tu Reina
y que el Rey del paraíso en tu seno tomara
su ropaje de carne y su sangre divina.

¡Oh Reina inmaculada, tu mirada serena
refleja en sí del cielo la azulada belleza!
En tu ser se termina la aspiración terrena
y comienza el angélico reino de la pureza.

Tu alma es bosque de lirios de celestial albura
y al olor de tan puros aromas nuestras almas
corren llevando oculta una azucena pura;
sus dueños van cual príncipes con inmortales palomas.

Sola tú ennobleciste nuestra naturaleza,
sola tú llevaste al seno una luz celestial;
y brotó a su destello la flor de la pureza
que embalsama los cielos de aroma virginal.

Virgen santa, a tu lado en mi corazón siento
aún más allá del cuerpo y sus bajos sentidos
un ansia de pureza, de amor, un sentimiento,
un perfume que llega de los cielos floridos.

Reina de la pureza, con un vuelo esplendente
abre el alma sus alas de alba rosa y de espuma
y en tu seno que ostenta las rosas del Oriente
y los astros del áureo Poniente se perfuma.

El cielo ha esmaltado de belleza tus ojos,
allí donde tu planta se posa brotan flores,
a tu mirada en rosas se tornan los abrojos;
todo es paz a tu paso, paz de eternos fulgores.

Mis ojos nunca vieron tu imagen en el suelo,
mas mi espíritu te ama con amor inmortal,
y aunque lejos del mundo te encubre sutil velo
brillas dentro de mi alma con un brillo ideal...

Esteban de Urquiaga, s.j.
(8-XII-1926)

Ufindik

Maite zaitudan ene Ama laztan ori!
Nere biotz-gogoa atsegin betean (3)
Zuganantza dijoaz ta zure oroia
Nigan erabiltzea maitegafi zakit.

Zugandik, ene Ama, ufin, atzefian
Bizi aŕen be, nere gogoa Zuregan
Oldozten arkitzen da. Zu-irudi maitea
Ludi zabal au zear biotzan daramat.

Txikia nintzanean ortz txuri-txikafak
Irten baño lenago, biotz ta gogoan
Zure edu antzekoak nitulako-edo
Zure eresi maiteak ots egin zidaten.

Ura eresi bigun, leun eta edefa!
Ta ia loak artzeko nengoanen, befiz,
Patxo gutun beroa luze ematekoan
“Enetxo, maite aut” esaten zenidan.

Aŕezkero amaika bidar be-oriak
Pago gefi-zabalak aldatu ditue!
Zugandik, ene Ama, ufin, atzefian,
Baña nere gogoa Zuregan oldozten...

Oingoan, Ama, arpegiz ikusi nai zaitut!
Eta goiko donoki abefi maite oi
Nere biotz erdian euki daukadala
Zureganantza joan eta joan noa...

Zure abots eztiŕen ots garbi-ozena
Befiz ere entzuten dedala batzutan
Biotzak esaten dit; baña oraingoan
Len baño motel eta ilunago dantzut.

Maite zaitudan ene Ama laztan ori!
Zure magal gozoan, goiz edo berandu,
Zure eresi maiteak befiz ere entzunaz
Eriotzaren loak, Ama!, artuko al nau!

*Zaitegi'tar Yokin, s.j.
(8-XII-28)*

---

(3) “Biotz-gogoak” behar du izan, agian.